

ALBERT JANSSENS
DANIËL TRIMBOS

EEN EERLIJKE KANS

Basisonderwijs voor kinderen in kansarmoede

D/2014/45/152 | ISBN 978 94 014 1714 3 | NUR 840 / 752

Vormgeving cover: Koen Bruyñeel

Vormgeving binnenwerk: theSWitch

© Albert Janssens, Daniël Trimbos & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2014.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediativisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en/of
openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
Erasme Ruelensvest 179 bus 101
3001 Leuven
België
www.lannoocampus.be

De muur ...

om af te zonderen
om grenzen te trekken
om achter te schuilen
om tegen te lopen
om op te bouwen
om af te breken
om te beschermen
om tegen te leunen
om te beveiligen
om op te blazen
om ...

Dank aan

... Emma, Sam, Tam, Jer, Noël en Samira voor hun getuigenissen.

... 157 leerkrachten binnen zeven scholen voor hun medewerking bij het invullen van de vragenlijst.

... de medewerkers van LannooCampus voor hun geduld en vertrouwen in ons project.

... enkele goede vrienden voor hun betrokkenheid.

... onze echtgenotes voor hun steun en de tijd die ze ons weerom gunden om onze dromen waar te maken.

Inhoud

Hoe het begon	13
Hoe kun je dit boek gebruiken?	15
Deel I Vertrek vanuit het kansarme kind	17
1 Inleiding	19
2 Getuigenissen	20
3 Bevraging scholen: top tien-antwoorden	42
4 Een zorgcoördinatrice met ervaring in kansarmoede	48
5 Vanuit de getuigenissen naar de thema's	57
5.1 Het GLOOT-model als hulpmiddel	57
5.2 Thema's uit de getuigenissen binnen het GLOOT-model	61
Deel II De belangrijkste thema's	65
6 Algemene inleiding	67
7 Stress	68
7.1 Inleiding	68
7.2 Oorzaken	70
7.3 Symptomen	71
7.4 En de leerkracht?	72
7.5 Een vraag tot slot	72
8 Persoonlijke identiteitsontwikkeling	73
8.1 Inleiding	73
8.2 Uitgangspunten van het model van Erikson	73
8.3 Ontwikkelingsstappen in het model van Erikson	74
8.4 Samengevat: voorwaarden voor een gezonde psychosociale ontwikkeling	79
8.5 Van ervaren naar vastzetten als identiteit	79
9 Zelfbeeld-zelfvertrouwen	80
9.1 Inleiding	80
9.2 Kenmerken van een tekort aan zelfvertrouwen	80

10	Hechting	82
10.1	Definitie	82
10.2	Ontwikkeling van hechting	82
10.3	Voorwaarden waaraan de hechtingsfiguur moet voldoen	83
10.4	Veilig en onveilig gehechte kinderen	84
10.5	Parentificatie	85
11	Basisbehoeften	87
12	Cognitieve disfuncties	91
12.1	Inleiding	91
12.2	Belangrijke cognitieve disfuncties	92
13	Taal	95
14	Communicatie	96
15	De invloed van cultuur op de sociaal-emotionele ontwikkeling	97
15.1	Inleiding	97
15.2	Wat is cultuur?	97
15.3	Wat is sociaal-emotionele ontwikkeling?	98
15.4	Voorwaarden voor een optimale sociaal-emotionele ontwikkeling	98

Deel III Naar oplossingen **101**

16	Algemene inleiding	103
17	De bejegeningmethode	104
17.1	Inleiding	104
17.2	Verschillende bejegeningselementen	105
17.2.1	De reden waarom mensen in communicatie treden	105
17.2.2	Erkenning	105
17.2.3	Toegankelijkheid en zelfexpressie	107
17.2.4	De plaats van waarden, normen en overtuigingen in dit geheel	109
17.2.5	De plaats van de communicatiekanalen	111
18	Het grote kader van waaruit het gewone klasleven zich optimaal kan realiseren	114
18.1	Inleiding	114
18.2	Weten wat er gebeurt in de wereld	118
18.3	Elementen met elkaar leren verbinden om zo de wereld beter te begrijpen	123
18.4	Betekenis geven om beter een mening te vormen en te kunnen kiezen	126
18.5	Opdrachten en dromen doelgericht realiseren	129

18.6	Een positief zelfbeeld ontwikkelen om op ontdekkingstocht te gaan	133
18.7	Leren delen met elkaar vanuit een eigen standpunt	136
18.8	Tot slot	137
19	Specifieke tips	138
19.1	Wat je beter niet kunt doen	139
19.1.1	Wrijf het er nog eens goed in	139
19.1.2	Medelijden en/of betutteling	139
19.1.3	Buiten je mandaat gaan	140
19.1.4	'Je kunt wel, maar je wilt niet'	141
19.1.5	'Ja, maar ...' = 'Nee!'	141
19.1.6	Buitengewoon onderwijs	142
19.1.7	Opzichtige hulp (Noël)	143
19.2	Tips om wel te doen ...	143
19.2.1	Verdien je mandaat	143
19.2.2	Geloof in de mogelijkheden van het kind, van jezelf, van de omgeving	144
19.2.3	Wees authentiek als leerkracht	145
19.2.4	Maak elke dag de keuze om met deze kinderen te werken	147
19.2.5	Ga in interactie vanuit evenwaardigheid (gezag >> macht)	148
19.2.6	Beperk de druk op thuisopdrachten (Noël)	149
19.2.7	Stel het kleuteronderwijs verplicht (Noël)	149
19.2.8	Nederigheid als basishouding vanwege het onbekende	149
19.2.9	Een pakje tijd!	150
20	Nog wat concreter ...	151
	Slotwoord	153
	Aanraders	155
	Bibliografie	157

Hoe het begon ...

Een paar jaar terug organiseerde de Stichting Integratie Gehandicapten (SIG) een symposium met 'multiprobleemgezinnen' als algemeen thema. We werden allebei gevraagd om hieraan mee te werken: Danny (roepnaam van Daniël) om het openingsreferaat te houden vanuit zijn persoonlijke ervaringen en zijn opleiding binnen De Link, Albert om in de loop van de namiddag een lezing te geven over onderwijs aan kinderen uit multiprobleemgezinnen.

Albert vertelt

Wij kenden elkaar niet. Ik was de hele dag vrij en maakte van de gelegenheid gebruik om het ganse symposium mee te maken. Toen Danny en zijn collega begonnen met hun openingsreferaat, werd ik heel vlug bij de keel gegrepen. Al bij de eerste verhalen binnen hun getuigenis werd het me duidelijk dat ik gedurende veertien jaar aan kinderen en jongeren les had gegeven van wie de thuissituatie vergelijkbaar was met die van Danny. Ik werd in een paar minuten ondersteboven gegooid door het besef dat ik misschien wel met een heel groot hart met deze leerlingen had gewerkt, maar dat ik vanwege onwetendheid vele stomiteiten had begaan. Onmiddellijk groeide het schuldbewustzijn, maar even vlug het excuus: 'Ik heb het niet geweten!' Vrij impulsief besliste ik, nog voor Danny gedaan had met spreken, dat ik hem zou contacteren en hem zou voorstellen om samen een boek te schrijven. Wanneer men naar kinderen toe fouten maakt omdat men niet weet, dan is er maar één goede oplossing: zorgen dat zo veel mogelijk mensen het te weten komen.

Tijdens de pauze zocht ik Danny op. Toen ik hem vertelde van mijn ervaring bij zijn getuigenis en hem vroeg om samen daarover te schrijven, was zijn eerste reactie afwijzend. Samen schrijven met een leerkracht en dan nog wel eentje die in hetzelfde type onderwijs had gewerkt waarbinnen hij zoveel frustratie had opgelopen, zag hij niet meteen zitten. Zijn tweede reactie was: 'Ik geef mijn verhaal niet zomaar weg aan iedereen. Het is daarvoor te persoonlijk.'

Omdat ik de idee niet meteen wilde opbergen, stelde ik Danny voor dat ik hem mijn eerste boek zou sturen. Ik vroeg hem om het te lezen en me daarna zijn beslissing te laten weten. Daarin stemde hij toe en een paar maanden later kreeg ik het verlossende mailtje: 'Heb je boek en brief goed ontvangen. Na het lezen van je visie in het boek kan ik enkel enthousiast zijn dat er toch mensen zijn die het net anders willen doen, maar die ook anders willen zijn in het verstaan en begrijpen van kids

en hun verdere leven. Met dit schrijven wil ik graag toezeggen op je vraag om samen te werken rond een boek dat “meer” geschikt is voor het onderwijs en misschien wel verder!’

Een nieuw boek was geboren!

Hoe kun je dit boek gebruiken?

Dit boek bestaat uit drie delen:

- 1 Getuigenissen bij ervaringsdeskundigen en onderzoek bij leerkrachten.
- 2 Theoretische achtergrond van de thema's die er echt toe doen.
- 3 Tips voor leerkrachten om kinderen in kansarmoede beter basisonderwijs te geven.

Wie al erg vertrouwd is met het thema kansarmoede zou deel I kunnen overslaan. We raden dit zeker niet aan, vanuit de overtuiging dat het belangrijk is dat iemand zich emotioneel durft laten raken om beter met kinderen in kansarmoede te kunnen werken. We hebben zelf mogen ervaren dat die getuigenissen niet in je koude kleren gaan zitten, en bovendien hebben ze ons gemotiveerd bij het schrijven van dit boek.

Misschien ben je iemand die al veel heeft gelezen en de theorie die achter de kansarmoedethema's zit wel kent. Dan is het mogelijk om niet alle thema's van deel II te lezen. Ook dat raden we af, want het is niet omdat je bijvoorbeeld de theorie van Erikson kent, dat je die ook al hebt gebruikt om te reflecteren op de betekenis ervan voor kinderen in kansarmoede.

Deel III is voor praktijkmensen – en dat zijn leerkrachten gelukkig nog steeds in de eerste plaats – en dat deel vormt de kern van dit boek. Dat mag je zeker niet laten voorbijgaan.

Met andere woorden: we hopen eigenlijk dat je het boek integraal doorneemt!
Veel leesplezier!

DEEL I

VERTREK VANUIT HET KANSARME KIND

1 Inleiding

‘Kansarmoede en onderwijs’ is een thema dat in de literatuur op dit ogenblik veel aandacht krijgt. We hebben een groot aantal boeken en artikels doorgenomen en toch was er steeds dat ene gemis: waar is in het verhaal de stem van het kind dat in kansarmoede leeft? We hebben daarom heel vlug de beslissing genomen om te vertrekken vanuit de ervaringen van mensen die als kind in kansarmoede de basisschool hebben doorlopen.

Wie gingen we echter het woord geven? Er waren vele opties. Uiteindelijk hebben we ervoor gekozen om een aantal ervaringsdeskundigen in de armoede te laten getuigen. De belangrijkste reden voor deze keuze is de vaardigheid die zij ontwikkelden binnen hun opleiding om te reflecteren. We hebben zelden volwassenen ontmoet die zo diep en toch met voldoende zicht op het eigen aandeel konden terugkijken op hun kindertijd. We beseffen ten volle dat we hiermee de echte ‘stem van het kind van nu’ niet weergeven; het blijft de stem van de volwassene die terugkijkt op zijn verleden. Dat is al een verwerkte of op zijn minst overdachte beleving.

De thema’s die we in het boek verder zullen behandelen, zijn uit de getuigenissen afgeleid en aan de respondenten voorgelegd. Zij hebben bevestigd dat het daarover gaat. Hun verhalen zijn daarom van cruciaal belang in dit boek. In de kolom naast hun getuigenis staan de afgeleide thema’s. Een vijfde persoon die opgroeide in kansarmoede, Noël, gaf geen echte getuigenis, maar gunde ons wel zijn inzichten in kansarmoede in een lang gesprek. Als we zijn ideeën uit het gesprek verder in het boek gebruiken, dan zullen we hem steeds met ‘Noël’ citeren.

2 Getuigenissen

Emma: Ik zat in de school met mijn hoofd vol thuis!

Bij het begin van de getuigenis legden we uit wat de bedoeling was. Een moeilijk punt voor Emma is, en dat zou ook achteraf voor de anderen zo blijken, dat we vooral interesse hebben in haar herinneringen over de basisschool. Ze zegt onmiddellijk dat ze van de kleuterschool niets meer weet. Over de lagere school twijfelt ze. Ze geeft aan dat er waarschijnlijk wel herinneringen zullen zijn, maar in dat geval zijn ze ondergesneeuwd in de slechte ervaringen en de trauma's die ze in die periode opliep.

Emma vertelt

Ik was een ongezond kind, vaak ziek. Ik ben in de basisschool regelmatig opgenomen in het ziekenhuis om gezondheidsredenen. Dat kwam door de stress die er thuis heerste. Ik had ook eetproblemen daardoor. Ik woonde in een gezin met een broer en een halfbroer. Mama kwam uit het buitenland en belandde in België zeer snel in zware armoede. Ze was een lieve, warme vrouw, maar met veel psychische problemen. Ze groeide op in een kansarm gezin, kende als kind ook grote armoede. Nadat ze op zestienjarige leeftijd haar eerste kind, een dochtertje, verloor, kwamen de psychische problemen waarvoor ze ook moest worden opgenomen. Nadien kreeg ze nog vier kinderen, waarvan ik als laatste het enige meisje was. Ik denk wel dat ze de angst die ze had overgehouden van het verlies van haar eerste dochter op mij heeft overgebracht. Nadien is ze nog vaak opgenomen geweest in ziekenhuizen, zowel voor psychische als voor fysieke problemen.

Mijn papa was heel streng. Hij is zelf met ijzeren hand opgevoed. Als kind mocht hij geen emoties tonen en dat was ook bij ons thuis zo.

Mijn ouders waren een koppel met zeer verschillende achtergronden. Waar mijn mama in armoede opgroeide, kwam papa uit een gezin met een zekere welstand, ook op intellectueel

Stress

**Emotionele
ontwikkeling**

niveau. Men kon er over alles meepraten en er was geen financiële armoede. Wel was het een superstreng gezin.

Het was daarom niet evident dat mijn papa ging samenwonen met een vrouw die al een eerste huwelijk achter de rug had, met ook een aantal kinderen. Hij kwam uit een dorp waar iedereen alles van iedereen wist. Door zijn familie zijn wij nooit aanvaard.

Mama heeft geen opleiding genoten. Ze nam als kind vlug zorgen van het gezin op zich. Papa had wel een opleiding gehad. Gezamenlijke gespreksthema's hadden mijn ouders daardoor weinig. Papa ging op café om eens een goeie babbel te kunnen doen met 'verstandige' mensen. Hij noemde mama dom en zei ook van mij dat ik mijn domheid van mama had gekregen.

Zelfbeeld

Ik ben daardoor steeds weinig gestimuleerd geweest. Mama kon dat niet, papa was niet in mij geïnteresseerd.

Wij waren wel een arbeidersgezin, ook voor de buitenwereld, kenden geen honger, waren goed verzorgd. Als je armoede neemt als norm, waren wij niet kansarm. Thuis werd er nooit gepraat over onze problemen. Anderen wisten niets van de agressie en de mishandelingen thuis die enerzijds veroorzaakt werden door de psychische problemen van mama en anderzijds door het alcoholprobleem van papa. Wij leefden in onze eigen oorlog. Dat maakte dat wij allemaal agressief leefden, zowel verbaal als fysiek. Ik was een vechter, letterlijk. Niet in mijn jongste jaren, dan was ik een bang kind. Ik werd klein gehouden door mijn mama. Dat wilde papa dan weer niet. Die wilde van ons harde kinderen maken, die niet met zich lieten sollen. Knuffelen mocht niet. Er waren twee 'thuismomenten': als papa er was en als hij er niet was. Dan was het warmer.

Veiligheid

Mama moest regelmatig worden opgenomen in het ziekenhuis. Dan werden wij van het ene moment op het andere opgevangen. Dat kon bijvoorbeeld zijn in een afdeling van het ziekenhuis. Maar wij kregen nooit uitleg. We wisten nooit wanneer ze ons weer kwamen halen. Dat was als mama ontslagen werd uit het ziekenhuis. Ik herinner me niets van de hulpverlening, wel van de politie. Soms belden wij de politie als het geweld te erg werd. De politie nam papa dan wel mee, maar mama diende nooit een klacht in, waardoor hij 's anderendaags weer vrij was. Mama was volledig (financieel) afhankelijk van papa. Ze vond de gedachte

Veiligheid

Communicatie

om met haar kinderen op straat te staan en terug in de armoede te geraken erger dan in deze situatie te blijven.

Mama begreep niets van geld, ook niet van onze schoolse dingen. Papa verwachtte op schools vlak dat we op het einde van het jaar erdoor waren, maar gedurende het jaar had hij geen belangstelling. En dat voel je als kind onmiddellijk.

Wij woonden in de straat waarin ook onze school was gelegen. In die straat was een kapperszaak. Daar werkte een vriendin van mijn mama. Sommige leerkrachten kwamen daar om hun haar te laten doen. Daardoor wisten die van heel de vuile was bij ons thuis. Op school waren wij de 'kinderen van een alcoholist'.

Hoewel ik kwetsbaar was als jong kind (mijn mama liet me roze kleren aandoen en maakte staartjes in mijn haar) moest ik thuis al vlug leren vechten om me tegenover mijn broers te verdedigen. Ik ben wel een klein ding, maar wist vlug dat ik met hard en wild te slaan en te stampen stilaan macht kon verwerven. Ook een scherpe tong kon me daarbij helpen. Als de anderen schrik hebben van jou, dan ben je zelf sterker. Als dat nog eens wordt aangevuld met haat en agressie, dan wordt dat nog krachtiger. Zo verwierf ik een stempel van het lastige kind. Ik had het ook altijd gedaan. Ik heb nu het gevoel dat er nooit werd geluisterd naar mijn verhaal.

Luisteren

Zo herinner ik me dat ik ooit op de speelplaats opkwam voor een jongere schoolvriendin en aan het vechten sloeg. De concierge, een echte rosse bitch, sleurde mij met mijn haren uit het gevecht en riep voor het oor van alle kinderen dat ik een 'jong van een alcoholist was' en meer van dat. Dat was heel gênant, maar op een of andere manier heeft me dat gevoed, het wakkerde mijn haat en agressie aan. Ik ben heel vlug gaan geloven dat ik slecht was en ik ben me daar dan ook naar gaan gedragen. Als de anderen zo over mij denken, dan zal ik zo doen. Dan zullen ze eens iets zien. Ik was me daar toen niet van bewust, maar met de opleiding die ik nu heb gevolgd, weet ik beter waar mijn gedrag vandaan komt. Maar je groeit zo verder.

Identiteitsontwikkeling

Ik scoorde goed op school, zonder er iets voor te doen. Als je me vraagt wat ik het meest heb gezien op school, de ramen of het bord, dan zijn dat de ramen. Ik keek heel de tijd door het raam. Onze school lag in een buurt van ziekenhuizen en van elke sirene die ik hoorde, dacht ik dat ze voor mijn moeder was. Mijn